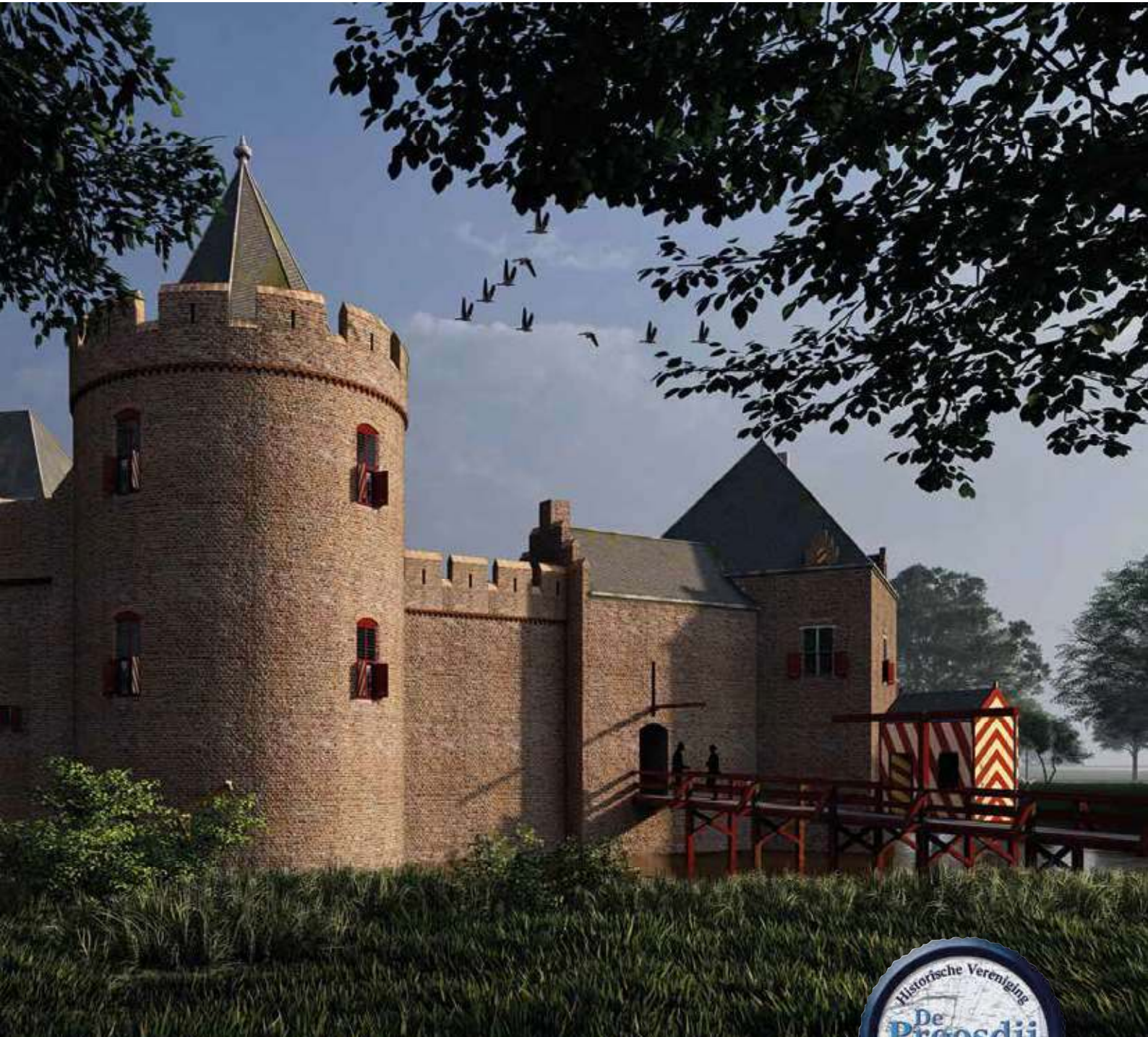

de Proosdijkroniek

JAARGANG 37 | NUMMER 3 | SEPTEMBER 2021

HET ABCOUDER SLOT

BURGEMEESTER ELSSEN EN DE STRIJD TEGEN DE ZANDZUIGERIJ

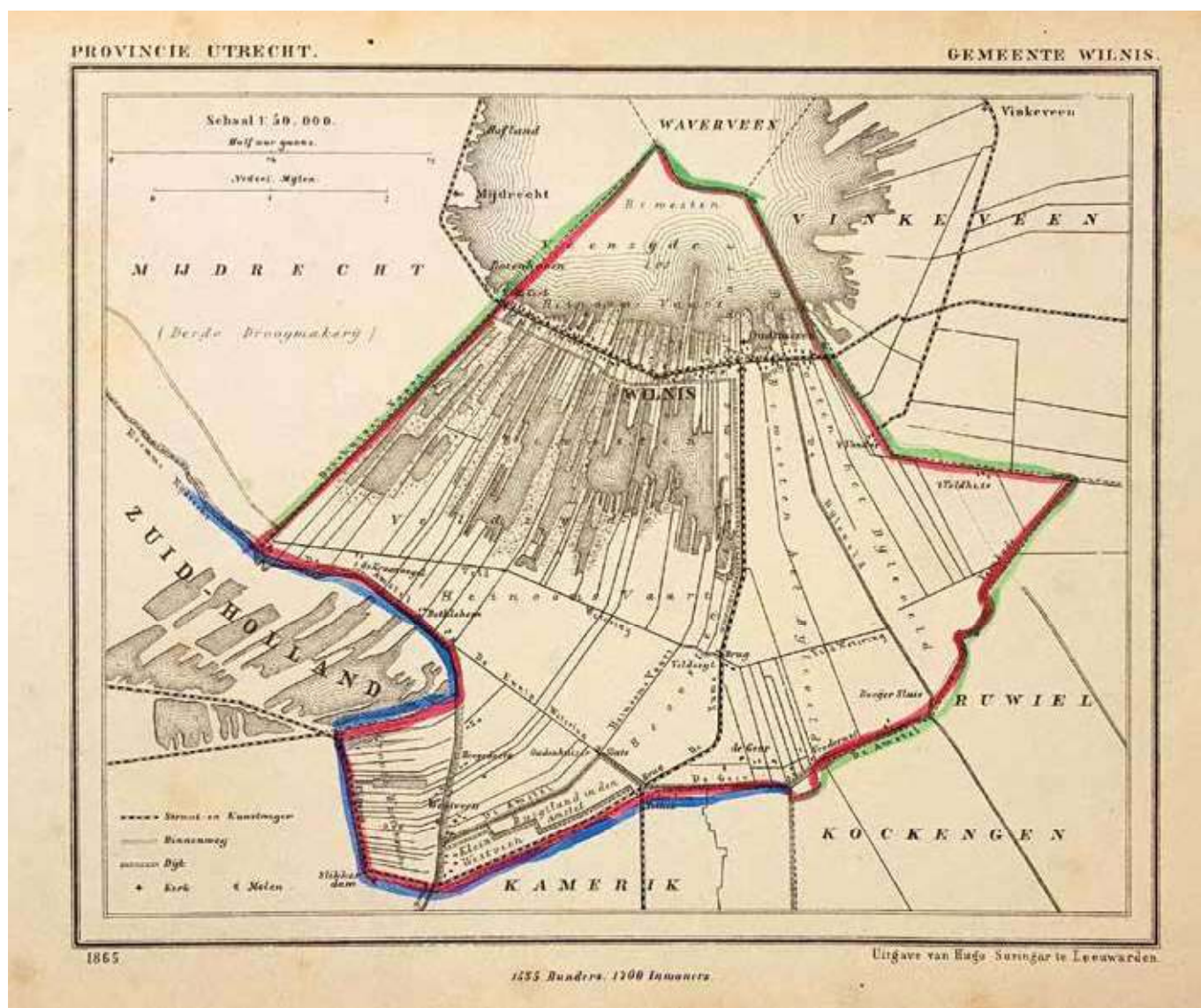
GOUDSCHE KAAS EN WAVERVEEN

De Kuyperkaartjes van De Ronde Venen

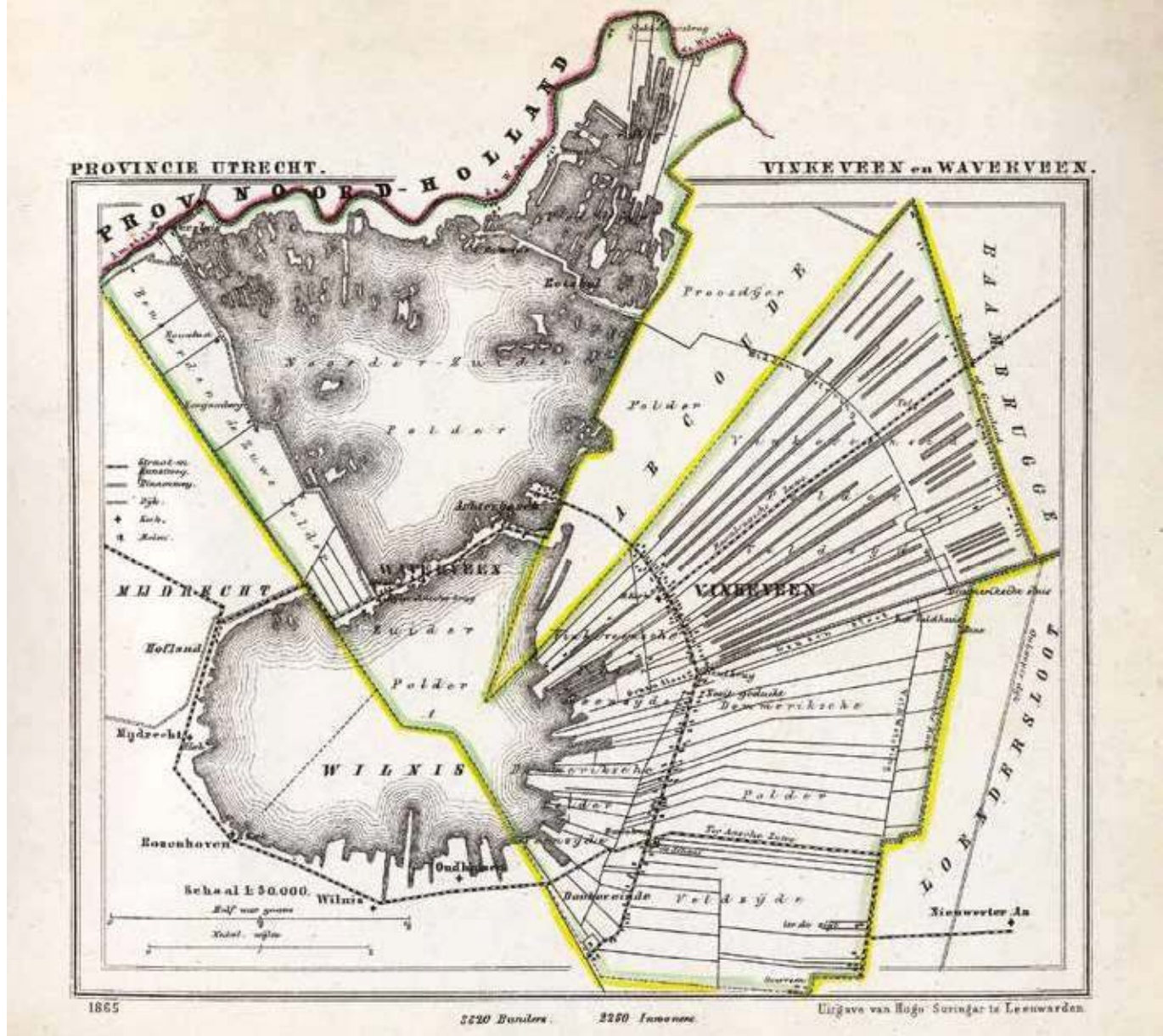
door Kees Floor¹

Op 14 juni 1864 plaatste het Utrechts provinciaal en stedelijk dagblad een advertentie van Hugo Suringar (1834-1911) uit Leeuwarden. De uitgever, die in zijn woonplaats ook een boekhandel, drukkerij en veilinghuis had, stelde daarin de intekening open op een door hem uit te geven Gemeente-atlas van Utrecht. De kaartjes uit die atlas, die ook per stuk te krijgen waren, werden ontworpen en getekend door Jacob Kuyper (1821-1908). Kuyper was aardrijkskundige, cartograaf, tekenaar-redacteur en medeoprichter van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.

Figuur 1 - Kaartje van de gemeente Wilnis uit de Gemeente-atlas van Utrecht van Jacob Kuyper. Datering: 1865.

¹ Kees Floor (1947) werkte als meteoroloog bij het KNMI in De Bilt. Hij schreef talrijke artikelen voor *de Volkskrant*, diverse weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

Figuur 2 - Kaartje van de gemeente Vinkeveen uit de Gemeente-atlas van Utrecht van Jacob Kuyper. Datering: 1865.

Het grondgebied van de huidige gemeente De Ronde Venen ressorteerde destijds onder vijf verschillende negentiende-eeuwse gemeenten, met elk een eigen kaartje in de atlas: Vinkeveen en Waverveen, Abcoude Proostdij en Aasdom, Baambrugge, Mijdrecht en Wilnis.

DE KAARTJES

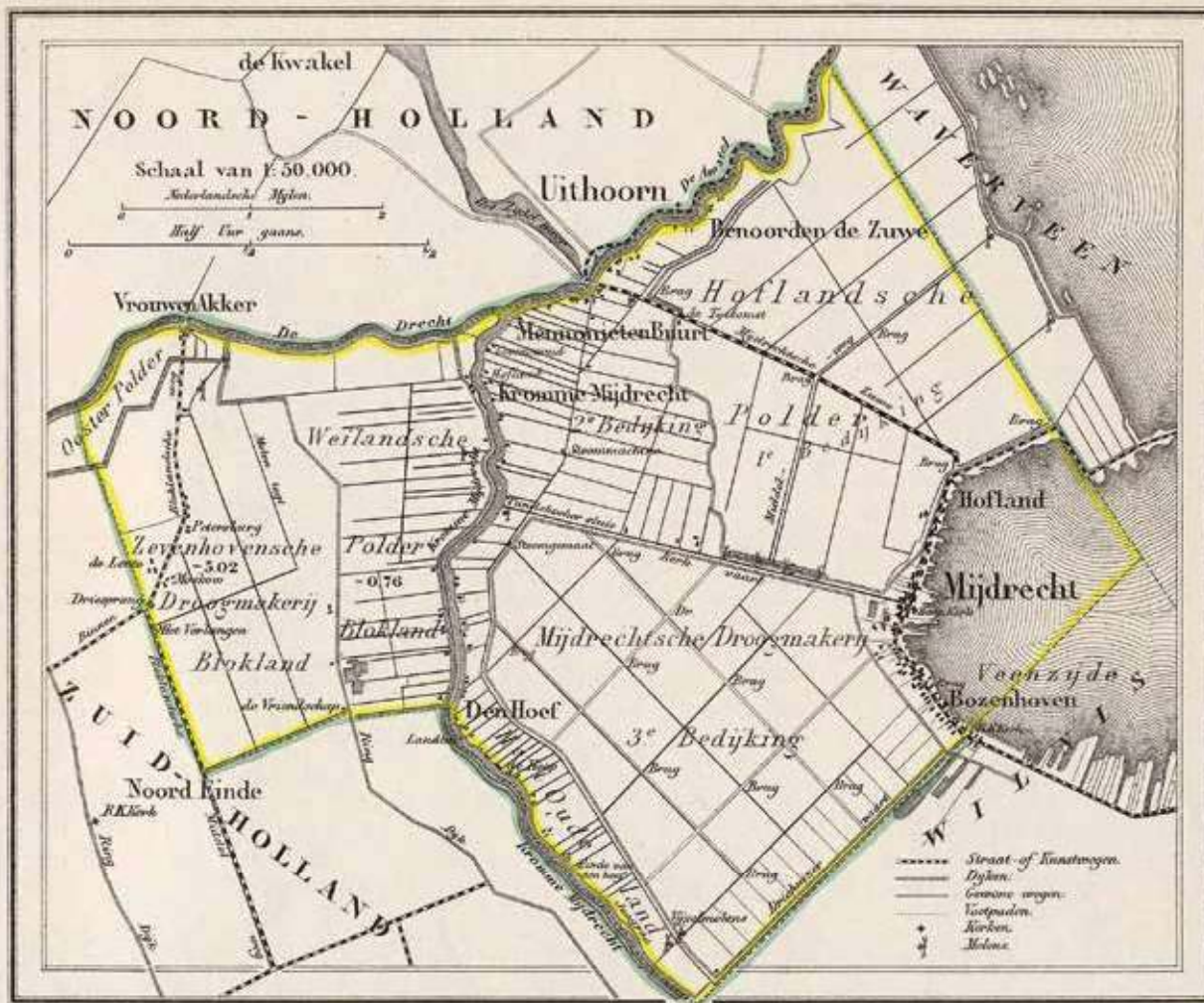
Kuyper noteerde op zijn gemeentekaartjes onder andere wegen, dijken, voetpaden, polders, vaarten, sluizen en bruggen. Bij wegen maakte hij een onderscheid tussen gewone wegen, destijds zandwegen, en zogenoemde kunstwegen met een verharding van straatstenen, puin of grind. Voor het gebruik van verharde wegen moest veelal tol worden betaald als bijdrage in de kosten van aanleg en onderhoud. Ook die tollen werden op de kaartjes vermeld.

Zo zien we op het kaartje van Wilnis (figuur 1) net buiten de gemeentegrens de tol bij de Oudendam op de

Kameriksedijk in Kamerik. Het kaartje van Baambrugge (niet afgebeeld) toont de tol aan de Rijkstraatweg, de tol aan de Velterslaan op de grens met de in de provincie Noord-Holland gelegen gemeente Weesperkarspel en in Loenersloot de tol op de Vreelandse laan. De plattegronden geven tevens een beeld van de bestaande bebouwing. Volgens recensies uit die tijd werden leerlingen, van scholen die de kaartjes in hun lessen gebruikten, heel enthousiast als ze hun eigen woning op een kaartje konden terugvinden. Speciale tekens zijn er voor kerken en molens. Zo zien we op het kaartje van Wilnis onder andere de Rooms-katholieke kerk, die in 1876 vervangen zou worden door de huidige kerk Johannes de Doper.

Buiten de gemeentegrenzen zijn van de dorpen vaak alleen de kerken ingetekend, bijvoorbeeld op het kaartje van Vinkeveen (figuur 2) de kerken van Mijdrecht, Bozenhoven (Driehuis, Mijdrecht-Wilnis),

3116 Bunders. 2600 Inwoners.

Figuur 3 - Kaartje van de gemeente Mijdrecht uit de Gemeente-atlas van Utrecht van Jacob Kuyper, zonder jaar.

Wilnis, Oudhuizen en Nieuwer ter Aar. Op het kaartje van Wilnis vinden we onder meer de Veenmolen en de Westveense molen (thans in Woerdense Verlaat, Zuid-Holland). Het kaartje van Mijdrecht (figuur 3) toont de acht molens die in gebruik waren om de Mijdrechtse droogmakerij droog te houden.

KAARTSCHAAL

De meeste kaartjes uit de gemeenteatlas bieden meer details binnen de gemeentegrenzen dan daarbuiten; daarmee krijgen we ook een duidelijker beeld van wat tot het grondgebied van een gemeente hoort en wat ressorteert onder buurgemeenten. Zo bevat het kaartje van Wilnis nauwelijks informatie over Mijdrecht en omgekeerd.

Elke negentiende-eeuwse gemeente kreeg in de Gemeente-atlas een eigen kaartblad. Doordat niet iedere gemeente even groot was en de vorm van het grondgebied nu eens compact en dan weer langgerekt, is de schaal van de kaartjes variabel. Voor de kaartjes van de gemeente De Ronde Venen had dat overigens

geen gevolgen; ze zijn alle getekend op een schaal van 1:50 000.

Om in gevallen waarin een andere schaal gebruikt moest worden, toch een indruk te kunnen krijgen van de grootte en het belang van de gemeenten, werden steeds de oppervlakte en het aantal inwoners vermeld. De oppervlakte was te vinden in gegevens van het kadaster. Inwoneraantallen waren gebaseerd op informatie van burgemeesters of op de resultaten van de volkstelling van 1859, waarbij in het laatste geval de getallen doorgaans naar boven werden afgerond of bijgesteld.

INKLEUREN

Vanuit zijn woonplaats Amsterdam stuurde Kuyper de gereedgekomen kaartjes in pakketjes naar zijn uitgever in Leeuwarden; hij kreeg f 2,50 per kaartje. De tekeningen werden in koper gegraveerd en gedrukt in zwart-wit.

Het gebruik van kleur had voor zowel de auteur (*‘het zal wonderen doen voor het oog’*) als voor de uitgever

een hoge prioriteit. Suringar had eerst nog onderzocht of de inkleuring mechanisch kon geschieden, maar commercieel haalbare druktechnieken die de gewenste kwaliteit leverden, waren destijds nog niet beschikbaar. Daarom moest het inkleuren met de hand gebeuren. Daartoe werden de gedrukte kaartjes vanuit Leeuwarden opgezonden naar een kleurderij, bijvoorbeeld die van G.J. Geestman uit Amsterdam of van J.J. Sleijser uit Leiden. Geestman rekende f 2,25 per duizend gekleurde exemplaren, Sleijser was nog iets duurder.

Het inkleuren met penseel en waterverf werd veelal gedaan door kinderen. Eerst in 1874, na het verschijnen van de *Gemeente-atlas van Utrecht*, trad het kindernetje van Van Houten in werking; de Arbeidsinspectie die op naleving ervan toe moest zien, werd pas ingesteld in 1890. Wie alleen producten wil kopen die op een menswaardige manier, zonder kinderarbeid, zijn vervaardigd, moet dus de Kuiperkaartjes links laten liggen.

LEVERING

Na het inkleuren gingen de pakketten kaartjes weer terug naar Leeuwarden, van waaruit ze werden verspreid aan de intekenaren of verzonden naar nieuwe klanten: ambtenaren en besturen, particulieren en andere geïnteresseerden, maar ook scholen, die losse kaartjes van de eigen gemeente tegen een gereduceerde prijs konden inkopen. De atlas van heel Nederland met 1205 kaartjes kostte in 1871 ongeveer zeventig gulden. Een atlas van de provincie Utrecht met 74 kaarten kwam op zo'n zes gulden. Tegenwoordig zal men voor dergelijke uitgaven aanzienlijk dieper in de buidel moeten tasten.

GEMEENTEGRENZEN

Kuiper gaf op zijn kaartjes de gemeentegrenzen veel aandacht. Hij duidde ze aan met een streepjeslijn, waaraan, zoals gemeld, later met de hand de kleuren werden toegevoegd. De provinciegrenzen kregen aanvankelijk een eveneens in kleur aangezette streep-puntjeslijn; later werden ze gemarkeerd met afwisselend streepjes en plusjes. Kuiper gebruikte doorgaans twee kleuren, een voor de binnenzijde van de gemeentegrens, de andere voor de buitenzijde. Zo is bijvoorbeeld bij Mijdrecht de gemeentegrens aan de binnenzijde geel gekleurd en aan de buitenzijde groen. Bij tegen de provinciegrens aan gelegen gemeenten werden drie kleuren gebruikt; dat was althans de bedoeling. Grenzen met gemeenten in een andere provincie moesten op eenzelfde kaartje aan de buitenzijde namelijk een andere kleur krijgen

dan grenzen met buurgemeenten in de eigen provincie. Bij de kaartjes van Mijdrecht en Baambrugge (niet afgebeeld) is deze regel echter niet toegepast, hoewel deze gemeenten, net als de drie overige negentiende-eeuwse gemeenten van De Ronde Venen, tegen een provinciegrens aan lagen. De kaartjes van Vinkeveen en Waverveen (figuur 2) en van Abcoude Proosdij en Aasdom (niet afgebeeld) laten zien hoe het wél moet: de grenzen met gemeenten in Utrecht hebben een andere kleurencombinatie dan die met Noord-Holland. Suringar en Kuiper waren overigens lang niet altijd te spreken over de *'soms grenzeloze slordigheid'* waarmee werd ingekleurd, het beperkt aantal gebruikte kleuren en de vele gevallen waarin de aanduiding van de grenzen afweek van het meegeleverde voorbeeld.

BRONNENMATERIAAL

Kuiper baseerde zich bij het vervaardigen van de kaartjes voor de Gemeente-atlas op reeds bestaande kaarten, zoals de topografische kaart en de officiële kaart van de provincie Utrecht uit 1850, met een herdruk van 1862. Hij maakte daarvan naar eigen zeggen een verbeterde kopie, waarbij hij de opmerkingen van burgemeesters, die een concept-kaartje toegezonden hadden gekregen, zoveel mogelijk benutte. Overigens was het lang niet in alle gevallen gemakkelijk om van die *'drommelsche burgemeesters'* antwoord te krijgen op de verzoeken om duidelijke verbeteringsuggesties aan te leveren.

Zo kon het gebeuren dat soms werd gewerkt met verouderde informatie. Op de uitgaven van de provinciekaart (1850, 1862) was de fusie van de gemeenten Vinkeveen en Waverveen per 1 januari 1841 nog niet doorgevoerd. Vermoedelijk daardoor tonen ook de Kuiperkaartjes van Mijdrecht (1864) en Wilnis (1865) een achterhaalde situatie. Het kaartje van Wilnis bevat zelfs nog de vervallen gemeentegrens tussen de beide op dat moment reeds voormalige gemeenten. Ook op de inkleuring van het kaartje van Wilnis valt wat aan te merken. Grenzen met buurgemeenten in de provincie Utrecht zijn daarop in principe rood-groen, die met gemeenten in Zuid-Holland rood-blauw. De Hollandse kleurencombinatie is echter abusievelijk ook toegepast bij de grens met de Utrechtse gemeente Kamerik (figuur 1, onder).

Op de officiële provinciekaart, editie 1862, kon de in 1864 voltooide drooglegging van de Mijdrechtsche Droogmakerij 3e Bedijking tussen de Hoef en Mijdrecht nog niet meegenomen worden. Het Kuiperkaartje van Mijdrecht toont de op dat moment actuele situatie wél.

DATERING

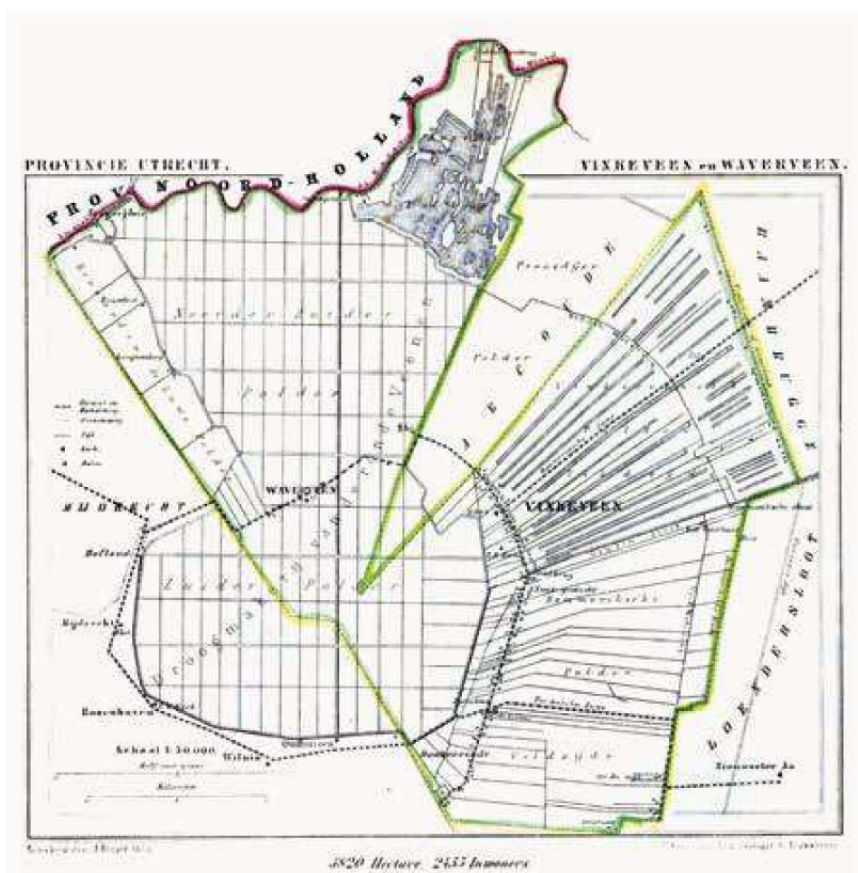
De kaartjes uit de Gemeente-atlas zijn veelal voorzien van een jaartal, meestal uit de periode 1865-1869.

'Deskundigen leggen kaarten zonder jaartal als spelerei naast zich. Het jaartal is een ijkteken, dat op zulke blaadjes als de Gemeente-atlas ternauwernood mag ontbreken', zo schreef Kuyper aan zijn uitgever om hem van het belang daarvan te overtuigen. Het hierbij afgedrukte kaartje van Mijdrecht vermeldt

echter ~~ook~~ geen jaartal en is vermoedelijk uit 1864/1870.

Suringar had in de beginperiode van het Gemeente-atlasproject reeds aangegeven dat elk jaar in december een vernieuwingsaflevering zou verschijnen. Daarin werden herdrukken van gemeentekaartjes gebundeld die nodig waren wegens grenswijzigingen, de aanleg van spoorwegen of verharde wegen, inpolderingen en dergelijke. Zo zouden gebruikers van de atlas de informatie up-to-date kunnen houden. Uit de periode 1864-1869 zijn van verscheidene gemeenten inderdaad kaartjes bekend met verschillende dateringen, vaak zonder noemenswaardige wijzigingen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Mijdrecht, met naast een versie zonder jaar (figuur 3) een tweede uit 1866.

Vernieuwde kaartjes stammen later pas weer uit de tweede helft van de jaren zeventig. In De Ronde Venen betrof het herziene versies van Wilnis uit 1876 (niet afgebeeld) en van Vinkeveen (figuur 4) uit 1878. Het aantal inwoners van Vinkeveen was volgens de Kuyperkaartjes toegenomen van 2250 in 1865 naar 2455 in 1873. Wilnis had in het jaar 1876 een inwonertal van 1860 zielen, 160 meer dan in 1865. Inmiddels waren in 1872 de werkzaamheden ge-

Figuur 4 - Herzien kaartje van de gemeente Vinkeveen uit de Gemeente-atlas van Utrecht van Jacob Kuyper. Datering: 1878.

start van de droogmakerij Groot-Mijdrecht. Hoewel die veenplas uiteindelijk pas in 1879 droog viel, zijn de details van het gebied toch al op de kaartjes van Vinkeveen en Wilnis weergegeven. Op het kaartje van Wilnis uit 1876 is de Rooms-Katholieke kerk op de grens met Mijdrecht niet meer opgenomen. En dat terwijl in datzelfde jaar de nieuwe kerk Johannes de Doper in gebruik zou worden genomen.

TOT SLOT

Rond 1868 tekende Jacob Kuyper kaartjes van elke gemeente in Nederland. Het grondgebied van de huidige gemeente De Ronde Venen ressorteerde destijds onder vijf verschillende gemeenten. De kaartjes worden vaak gereproduceerd in zwart-wit, maar de auteur en de uitgever hechtten destijds sterk aan kleur. In de jaren zeventig van de negentiende eeuw verschenen van een aantal gemeenten, waaronder Wilnis en Vinkeveen en Waverveen, herziene kaartjes. Doordat daarop plassen zijn veranderd in droogmakerijen, tonen die soms een heel ander beeld van het grondgebied van gemeenten, zoals bij vergelijking van de figuren 2 en 4 is te zien. ■

Bronnen

- Archief van G.T.N. Suringar en Hugo Suringar, AllardPierson/UvA.
- Keyser, M.: De laatste kleurders. Kleurinrichtingen in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw, Caert-Thresoor 11 (4), p81-86, 1994.
- De Venen, een geschiedenis van de landinrichting; op geo.provincie-utrecht.nl
- vriendenmonument-johdedoper.nl

Bijlage: kuyperkaartjes van Wilnis 1865 en 1876.

